

På flukt fra tyskerne i det nedbrente Finnmark

JAGET UT I VILLMARKEN

Finnmark, høsten for 70 år siden: 23 000 mennesker trosser Hitlers ordre om evakuering og gjemmer seg bort i huler og gammer og under båter. – Jeg husker best den dagen tyskeren skaut han pappa og vi måtte grave besta ned i snøen, forteller huleboer Hjørdis Christensen. ▶

MOTSTANDSFOLKET: En gruppe overvintre på vei til Børfjord på Sørøya i Finnmark i februar 1945. I boka «Folket i hulene», av Reidar Nielsen, er kvinnen identifisert som Margrethe Johannessen fra Vatnan. Selv etter at tyskerne hadde brent hjemmene deres, nektet mange å gi opp. De prøvde å klare seg gjennom vinteren så godt de kunne.

FOTO: WILLIAM HAKVAAG/LOFOTEN KRIGSMINNEMUSEUM SVOLVÆR

© JEPPESEN/COLLINS

Tekst og foto:
Jørgen Johannessen Kind

Husfjorden på Sørøya, seint i januar 1945. Nibarnsfaren Kristian Andersen fossror båten på land og springer oppover stein-ura. Men det er bratt. Det går seint.

– For seint, tenker mannen idet maskingeværene knatrer bak ham. Soldatene på den tyske vaktbåten har oppdaget ham. Snø, stein og jord spruter. Så kjenner han de kraftige støtene og den brå smerten når to av kulene treffer.

De er visst sinte, tyskerne.

Det skal ikke være folk på Sørøya nå. Det skal ikke være folk igjen i Finnmark i det hele tatt. Derfor denne klappjakten på nordmennene som har trosset Hitlers ordre om evakuering.

Soldater med gneldrende bikkjer og varme geværløp klatrer oppover ura – og lenger oppe i fjellet får folk det travelt. De pakker sammen for å dra fra den lille hytta som har vært hjemmet til en stor gruppe mennesker i tida etter at bebyggelsen nede i Husfjord ble brent foran øynene på dem i november. De hadde sett det hele fra fjelltoppen. 15 år gamle Hjørdis husker tyskerne som kom med oljekanner og tente på. Mamma som gråt. Pappa som bet det i seg.

Nå ser Hjørdis på den gamle

MINNEBOK: – Jeg står der, helt ytterst til høyre, sier Hjørdis Christensen. Hun overlevde en dramatisk flukt over fjellet på Sørøya vinteren 1945 og var en av de rundt 500 som ble reddet over til Skottland. Bildet er tatt på destroyeren Zambezi like etter den dristige aksjonen.

kvinnen hun kaller *Ellenbesta*. Hun er godt over 80. Hun kan ikke springe fra tyskere over fjellet.

– Men vi kan da ikke bare la henne bli igjen, heller? tenker Hjørdis. Broren hennes, Kasper, tenker det samme. Han pakker litt sengetøy og noen skinnfeller rundt Ellenbesta og bærer den lille skikkelsen ut. Graver henne ned i snøen under noen bjørkebusker, og forlater henne der.

Hammerfest, høsten 2014. Det er visse ting man ikke glemmer. Selv ikke på 70 år. Hjørdis Christensen (85) kan ennå huske flukten fra tyskerne oppover fjellet.

– Det var en slitsom tur i den djupe snøen. Vi gikk hele dagen. Karene hadde småungene på ryggen, sier Hjørdis. Senere skulle brødrene, «han Leonhard og han Kasper», vende tilbake for å se etter faren. De fant bare blodsporene i snøen. Tyskerne hadde tatt ham med seg.

– Og vi visste ikke om han var død eller levende. Vi hadde ikke peiling.

I denne uvissheten levde Hjørdis i månedvis.

Robåt over fjorden

I oktober 1944, en stund før disse hendelsene i Husfjorden, hadde moren til 13-årige Hans Edvard Bentsen fra Hammerfest fattet en beslutning.

Ryktene gikk om tvangsevakuering av befolkningen. Men mange la planer for å slippe unna.

– Vi skulle komme oss over til Sørøya, vi hadde bekjente der. Der skulle vi være til tyskerne hadde dratt, mor og jeg. Far var postmester og var blitt beordret vekk, mens søsknene mine gikk på skole sørpå. Vi hadde ikke med oss så mye. En koffert med ekstra strømper og småtteri. Og fem kilo epler vi akkurat hadde fått, forteller Bentsen.

I dag vet han ikke hvor veloverveid det var.

– De voksne var stadig nede i kjelleren og lyttet til London. De hørte parolene. Kronprins Olav som oppfordret folk til å motsette seg evakuering. Vi visste ikke at det skulle bli så dramatisk, visste ikke at alt skulle bli brent, sier Hans Edvard Bentsen. Han visste heller ikke at det skulle gå et

halvt år før han kunne få seg et bad igjen.

Ei natt ble et følge på ni rodder over til Seiland. De innkvarterte seg i ei jakthytte på tre ganger tre meter. Eldstemann var 93, yngstemann seks år.

– Det var ikke én millimeter til overs på golvet. Den som la seg sist, måtte stå opp først. Den gamle hostet og harket og klarte seg ikke gjennom vinteren. Han ble gravd ned i snøen, så ikke reven skulle komme til, sier Bentsen. Igjen dette uforglemmelige:

– Vi så flammene fra fiskeværret i Kårhamn og bebyggelsen langs hele Sørøysund, det lyste opp i mørket. Fra fjelltoppene kunne vi senere se de svarte røykskyene fra Hammerfest og høre *drønnen* når de sprengte murbygget og kaier. Vi sto der og tenkte. Er huset vårt brent nå? Eller ble det brent i går?

De elendige

Sørøya er landets fjerde største øy. På denne digre øya der fjellene stuper rett i havet, prøvde rundt 1100 personer – omtrent like mange som bor der i dag – å skjule seg for tyskerne gjennom den siste krigsvinteren.

Hjørdis på 15, jenta som ikke visste om faren var i live, var en av dem. Etter flukten over fjellet,

« Vi fant bare blodsporene. Hadde ikke peiling på om far levde.

FOTO: WIKIPEDIA

HULEBOERE: Den norske krigsfotografen Ole Friele Backer var med på redningsaksjonen til Sørøya i februar 1945. Her har han fanget håpløsheten og de primitive boforholdene som rådet.

til Børfjord på «yttersia», bodde hun og moren og to søsken under en båt noen sterke karer hadde velvet rundt. To eldre brødre hadde vervet seg til de norske styrkene som klore seg fast der, mens storesøsteren Gerda meldte seg som lotte. Utover våren skulle det komme til harde kamper mellom de norske frivillige og tyskerne, og flere nordmenn falt.

På det tidspunktet var de fleste overvintreterne hentet ut fra øya med allierte destroyere og brakt i

sikkerhet. Redningsaksjonen var iscenesatt av oberstløytnant Gunnar Johnson og fant sted midt i februar 1945.

Det var i siste liten for mange. Sykdommer og sult hadde fått tak i folk.

– Vi hadde bra med mat borte i Husfjorden. Spiste salt kjøtt hele vinteren etter dyra som var blitt slaktet. Men i Børfjord var det bare soldatproviant. Steinharde kjeks du ble sår i munnen av, sier Hjørdis Christensen.

HVEM BLE HULEBOERE?

■ De som gjemte seg unna den tyske tvangsevakueringen fra Finnmark og Nord-Troms høsten 1944 fikk allerede i samtiden betegnelsen «huleboere». Rundt 47 000 mennesker ble tvangsevakuert, mens 23 000 ble huleboere.

■ Frykten for at skipene skulle bli senket, samt håp om snarlig hjelp og oppfordringer om å gjøre motstand, formidlet i radiosendinger fra London, bidro sterkt til at folk valgte å bli igjen.

■ I innlandet valgte mange å gå i dekning for å berge husdyrene. I Kautokeino og Karasjok overvintret godt over 90 prosent av befolkningen og klarte å holde reinsdyrflokkene unna tyskerne.

■ Flest overvintretere var det naturlig nok i de frigjorte områdene i Øst-Finnmark. Sør-Varanger hadde vinteren 1945 en befolkning på 6300 mot opprinnelig 9658.

■ 130 overvintretere mistet livet, rundt halvparten av sykdom og påkjenninger, men også mange i mineulykker, båtforlis og kamper med tyskerne. En av mange tragedier: En familie som skjulte seg i en gamme i Måsøy, mistet tre små gutter under sju år i løpet av en uke på grunn av difteri i januar 1945.

*Kilde: «Fortiet fortid»,
Arvid Petterson*

HULE: Rester av en seng sto igjen mange år etter at denne hula på Stjernøya huset 13 mennesker i et halvt år 1944/45.

FOTO: ARVID PETTERSON

134 I EN HULE

I november 1944 flyttet 134 mennesker inn i Nordsandfjordhula på Sørøya. Olaug Nilsen var ni år og en av dem.

– Det var som en katedral! Hula hadde form som en «T» med stort inngangsparti. Venstreamen var 124 meter lang og den høyre 80, sier Olaug Nilsen fra Hammerfest, oppvokst på Langnes på Sørøya.

– Og som barn lever du jo i øyeblikket. Vi hadde det artig der, selv om luften var dårlig og alle var skitne og småunge hadde sot under nesene. Vi følte oss trygge.

Hula lå 30 meter opp fra sjøen, langt fra folk og adkomsten bare åpen ved full fjære. Der skulle folk gjemme seg mens de ventet på at tyskerne skulle «gjøre seg ferdig». Så skulle de tilbake og fortsette livet, var det tenkt.

– Men vi ble nok angitt, for da vi hadde vært der ei uke, kom en tysk båt kjørende rett mot stedet der hula lå. Ungdommene kløv til fjells, mens

vi andre bare kunne vente på soldatene. Tanta til pappa tok imot dem. «Kem e dokker? spurte hun. Da de svarte «tyskere», sa hun «Gudskjelov, vi som har rømt fra russerne!» En snarrent og modig dame, sier Olaug Nilsen.

På vei mot Breivikbotn i ei skøyte fikk hun se minnene som står sterkest og klarest i dag:

– Vi så brannene. Bål etter bål etter bål. Det var helt forferdelig, dette med brenningen hadde de voksne holdt skjult for meg. Det var verst å tenke på geitene og sauene, det var venna våres.

Olaug ble evakuert til Steigen i Nordland, men vendte tilbake til Langnes sommeren 1945.

– Alt var vekk, vi hadde ingenting. Vi frøs fælt den første vinteren, jeg skrev brev til Røde Kors for å få tepper. Men det er den tapte skolegangen som jeg har merket mest. Jeg følte at jeg kunne så lite.

FOTO: PRIVAT

UTILGJENGELIG: I dette ville landskapet gjemte 134 sørørværinger seg for tyskerne. Bildet er fra den eneste gangen Olaug Nilsen (under) tok turen tilbake til hula, cirka 1990.

GAMLE MINNER: Når Hans Edvard Bentsen i dag skuer fra Hammerfest ut mot Sørøya som ruver helt bakerst i horisonten, bak klippeøya Håja, hender det han tenker: – Jeg var heldig som klarte meg.

Guttorm Nilsen, som var handelsbetjent i Breivikbotn, skrev dagbok fra tida på Sørøya. 13. februar skriver han: «Evakuering til Storbritannia er forestående og det er nå samlet en masse mennesker. Vi ser mer elendighet enn vi trodde mulig selv i denne tiden. Folk i bare filler og med masser av utøy. Det var sørgelig hvordan disse menneskene led».

– Utøy, ja! Lus og skabb. Jeg holdt på å bli gal av kløinga den våren, bekrefter Hans Edvard Bentsen.

Sannheten om pappa

Da destroyeren Zambezi kom inn til Børfjord, var det riktignok en eldre kar som lurte på om det virkelig var «den lille pessbåten der» som skulle redde alle, men både mannen og Hjørdis og 500 andre kom seg trygt av gårde til Murmansk med destroyerne. Derfra i konvoi til Skottland, Hjørdis på «Henry Wynkoop».

Skjønt, trygt. En annen gruppe flyktninger fra Sørøya, om bord

FOTO: FRA BOKA «FORTIET FORTID»

BERGET DYRA: Lovise Pedersen på vei hjem etter overvintring i Vuolajokdalen i Porsanger. Mange klarte å berge husdyrene fra tyskernes nedslakting ved å flykte til gammer og hytter i utmarken. Bak står en soldat fra de norske rikspolitistyrkene og unggutten Henry Henriksen fra Lakselv.

EN HULEBOERS BEGRAVELSE

Ingen har intervjuet flere overvintrere enn lokalhistoriker og forfatter Arvid Pettersen. En av historiene som har gjort sterkest inntrykk på ham, er den om Anders Henriksen som overvintret ved Vargsund i Altafjorden.

Henriksen og sønnen Peder var ute i fjorden for å trekke garn da de ble oppdaget av en tysk vaktbåt i begynnelsen av april 1945. De rodde i land, men ble beskyttet og faren falt. Peder klarte å springe i sikkerhet i strøpelesten. 14 dager senere ble faren funnet.

«Vi så at han måtte ha omkommet straks. Vi ordna til der, med seil og laken, men måtte la ham ligge. Det var fortsatt krig.»

Men det nærmet seg fred og «i begynnelsen av mai skulle vi lage kiste til far. Ikke hadde vi materialer, ikke var vi kistesnekkere heller. Vi var bare guttunger, min bror Simon og jeg. Vi dro rundt i bygda og klarte å finne fire båtbord. To mann hjalp oss, vi satt og høvlet i snødrevet. Vi undersøkte hvor vi kunne få gravlegge far, Altneset var den eneste plassen som var trygg for miner. Vi fikk med to kister. Ei jente hadde fått blindtarmbetennelse. Vi var seks mann som grov og la dem ved siden av hverandre.»

(Fra boka «Fortiet fortid», 2008)

på «Henry Bacon» opplevde et tysk flyangrep. Nordmennene ble plassert i den eneste hele livbåten og reddet livet. 29 av mannskapet gikk ned med skipet.

– Båten slapp dypvannsbomber hele tiden. Hver gang trodde jeg vi var truffet. Jeg har aldri vært så redd som da. Jeg skvetter ennå for det minste, sier Hjørdis Christensen.

Men tida i Skottland minnes hun med glede. Hun ble konfirmert der. Moren fikk hilse på Kong Haakon.

– Og de hadde vogner med appelsiner man kunne kjøpe!

Etter krigen vendte Hjørdis hjem. Første stoppested var Stavanger. Først der fikk hun vite at faren Kristian hadde klart seg etter angrepet. Han levde resten av livet med en kule i låret, og hadde mye vondt.

Huleboer med smoking

Hans Edvard og moren kom seg over til Sørøya først etter redningsaksjonen.

– Vi ble jaget fra sted til sted. Ved Gardak havnet jeg i kryssild mellom nordmenn og tyskere. Jeg lå i snøskavlen og skalv i kuleregnet, sier Bentsen.

Men flukten gikk videre. Neste «bolig» var en slags hule.

– En skrå bergvegg. Et plankogolv. Litt torv. Ikke så mye mer. Det var i vårløsningen, sengetøyet ble vått av vannet som rant langs veggen. Vi var åtte-ti stykker der. Mor hadde lungebetennelse, hun måtte dras på kjelke over fjellet.

Men de klarte seg, og kom stadig lengre østover. I midten av april kom de helt til Båtsfjord. Der var de til krigen var slutt – og så ble også de evakuert sørover, nesten et år seinere enn de tyskerne hadde tenkt seg.

Hammerfest, høsten 2014.

Hans Edvard Bentsen plukker ned et bilde fra veggen hjemme. Det er et bilde en tysker tok da Hammerfest brant. Midt i bildet, innhyllt i røyk og flammer

skimtes mønet på barndoms-hjemmet hans.

Det finnes ikke bilde av Hans Edvard da han var 13 år og måtte bli voksen i en fei ute på øyene. Det er synd, for det var visst litt av et syn.

Hans Edvard ler.

– Da vi dro, tok mor med ei ekstra bukse. Det var smokingbuksa hans far. Den gikk jeg med der ute, stukket ned i et par kommager. Jeg var den best kledde huleboeren i hele Finnmark!

Husfjorden på Sørøya, seint i januar 1945.

I den beksvarte natta tar Hjørdis sin bror Kasper og tre andre unge menn seg tilbake til hytta på fjellet. De kommer fram på morgenkvisten. Det ryker fremdeles av hytta som er brent ned.

De graver fram en gammel kvinne fra snøen under noen bjørkebusker.

– «Tyskerten» fant meg ikke, sier Ellenbesta.

Hun er fornøyd, bare litt kald på beina.

jorgen.kind@egmont.com